

Омелян ПРИЦАК

29 травня 2006 р. о 7 год. ранку в Бостонському генеральному шпиталі пішов із життя іноземний член Національної академії наук України, професор Омелян Прицак.

Навдивовижу плідний і багатогранний учений, він здобув світове визнання одразу в кількох наукових галузях (урало-алтайська лінгвістика, історична тюркологія, медієвістика, ісламознавство, скандинавістика, славістика). Усі ці, здавалося б, несумісні інтереси, що територіально простяглися від Ісландії й Америки до Китаю та Японії, від початку історичних часів до сучасності, змогли поєднатися завдяки його захопленню українською історією, яке він проніс через усе життя. Маючи глибокі знання з лінгвістики та філософії історії, широкий світогляд, він привніс у дослідження української історії методи та джерела, що раніше ніколи не використовувалися. Він говорив: «Відкриття приходять, коли працювати з відомими джерелами». Своїми працями О.Прицак встановив нові стандарти доказовості й точності як в українській історіографії, так і в україністиці взагалі, продемонструвавши, що історія може й повинна бути, як і всі точні науки, абстрактною інтелектуальною дисципліною. При тому висунуті ним теорії й аргументи захоплюють віртуозністю й прозорістю думки.

Якщо спробувати приблизно узагальнити його численні відкриття, то, мабуть, слід виходити з головної пристрасті. Під цим оглядом він постає першим ученим, який поставив собі за мету вписати українську історію у рамки всесвітньої людської історії й точністю своєї методики зробив це переконливо для науковців цілого світу, які до нього дивилися на українську історію як на провінційний епізод російської історії, і то переважно «вигадааний націоналістами». Тому саме йому, як нікому, україністика завдячує інтеграцією у світову науку й до того ж у статусі самостійної наукової дисципліни.

Наукова спадщина професора О.Прицака нараховує близько тисячі наукових праць, декілька заснованих та очолюваних ним наукових товариств, комісій та журналів. Він був щиро відданий викладанню й навіть сам визнавав, що дуже багато навчився від своїх студентів. За півстоліття його школу пройшло кілька поколінь студентів і докторантів, багато з них стали авторитетними вченими. Головне його звершення як організатора науки збіглося з провідною темою його наукових досліджень. Ідеться про створення Українського наукового інституту Гарвардського університету. Цей інститут був і є одним із провідних центрів українознавства у світі. Про нього професор О.Прицак, його перший директор, із гордістю говорив, що той існуватиме, допоки існуватиме Америка.

Та крім цих вражаючих звершень, яким судилося довге життя в науці, залишаються тисячі людей, і не обов'язково серед науковців, які пам'ятають, ба навіть пишуться й пишались знайомством із ним. Людей, навіть тих, хто не читав його праць, при тягали його неймовірна ерудиція, гострий розум, талант оповідача, дотепність, зрештою шалений життєлюбний темперамент, за який його в Гарварді прозвали «торнадо». Йому було все цікаво – жити, займатися наукою, учитися й навчати, подорожувати. Щире захоплення наукою й максималізм вдачі надавали його постаті природної ексцентричності, в якій не було нічого фальшивого. Навіть коли він, бувало, жартома нарікав на власну пам'ять, яку він називав комп'ютером, то хіба тільки для того, аби вибачитись за неможливість негайно видати точну бібліографічну довідку, хоча zarazом іронічно натякнути, мовляв, справжній комп'ютер (рідкісна річ, що він так і не опанував) – ясна річ – інтелектові не суперник. Не дивно, що його слівця, афоризми, анекдоти, життєві пригоди уже давно стали легендами, що блукають цілим світом. Як не пишатися причетністю до легенди? Напевно декому із тих, хто його зустрічав, тепер заманеться навіть щось домалювати у спогадах про знайомство із ним, але, зрештою, у цьому теж проявиться магнетична сила його особистості: він був наділений талантом генерувати ідеї й випромінювати енергію, що захоплювали в полон і об'єднували дуже різних людей. А ще йому просто бувало цікаво з людьми, і він бачив і цінував талант кожного. Усе його життя є гідним подиву й ушанування зразком сили духу та самовідданого служіння ідеї.

Омелян Прицак народився 7 квітня 1919 р. у с. Лука (тепер – с. Озерна Самбірського р-ну Львівської обл.). Його батько загинув під час українсько-польської війни восени того ж року, а в наступному – 1920 р. – його мати з вітчимом переїхали до Тернополя.

Там О.Пріцак здобув середню освіту. Під час навчання в гімназії в ньому пробудився інтерес до української історії, а завдяки вчителю Ф.Михальському – до східних джерел. Тому під час навчання у Львівському університеті (1936–1940 рр.) він вивчив семітські, іранські та алтайські мови. Йому пощастило мати серед наставників всесвітньовідомих польських сходознавців – монголіста члена-кореспондента АН СРСР В.Котвіча та арабіста Т.Левицького. Брав активну участь у діяльності історичної секції Наукового товариства імені Шевченка й видав кілька статей з історії України.

Восени 1939 р. О.Пріцак зустрівся у Львові з А.Кримським, і за його рекомендацією був зарахований до аспірантури Інституту мовознавства Академії наук УРСР. Отже, 1940 р. він починає працювати під керівництвом А.Кримського в Києві. Восени того року його було мобілізовано до Червоної армії (служив в артилерійській частині в Башкирії). На початку війни з Німеччиною потрапив у полон, але втік. З'являвся то в Києві, то у Львові. Із жовтня 1943 р. зміг продовжити свої студії в семінарі Р.Гартмана у Берлінському університеті. Також студював тюркологію у А. фон Габайн та Г.Шіля, іранську та середньоазіатську історію – у Г.Г.Шедера. У 1946–1952 рр. студював і викладав у Геттінгенському університеті. 1948 р. захистив там докторську працю «Караханідські студії», присвячену першій ісламській державі, створеній тюрками у Середній Азії (IX – поч. XIII ст.), а 1951 р. – габілітаційну працю «Родові назви та титулатури алтайських народів». 1952–1961 рр. викладав у Гамбурзькому університеті (професор – з 1957 р.), часто відвідував Туреччину для дослідницької роботи. 1960 р. його було запрошено до Гарвардського університету. 1961 р. він переїхав до США на посаду професора тюркології університету штату Вашингтон (м. Сіетл).

1964 р. його було запрошено професором лінгвістики та тюркології в Гарвардський університет. Від цього часу О.Пріцак поновив свої дослідження історії України й очолив зусилля української громади в заснуванні наукового центру з україністики в американському університеті. За його проектом 1968 р. було досягнуто угоду з Гарвардським університетом про заснування ним на пожертви української громади трьох кафедр з україністики (історії, мови, літератури) та дослідного інституту. Він організовує семінар з україністики й займається збиранням пожертв на Гарвардський проект. Потрібні кошти вдалося зібрати, і 1973 р. Український науковий інститут Гарвардського університету (УНІГУ) було створено. О.Пріцак обіймав посаду його директора до 1989 р., а 1975 р. його було обрано першим професором кафедри української історії ім. М.Грушевського. 1977 р. він розпочинає видання журналу «Гарвардські українські студії», що дуже скоро здобув міжнародне визнання. На початку 1980-х рр. він ініціює роботу над серією публікацій османських джерел до історії України, а наприкінці десятиліття, із нагоди тисячоліття хрещення Русі – монументальну серію «Гарвардська бібліотека давнього українського письменства». Весь цей час він багато викладав, пропонуючи студентам як оглядові, так і спеціальні курси з історії України від давнини до сучасності.

Політичні реформи в СРСР відкрили О.Пріцаку ще перед виходом на пенсію 1989 р. можливість приїжджати в Україну й робити перші кроки для налагодження наукових контактів УНІГУ з українськими науковими інституціями, університетами та окремими фахівцями. В Інституті історії АН УРСР він узяв участь у плануванні та організації діяльності археографічної комісії. 3 липня 1989 р. він зробив публічний виступ перед співробітниками інституту, розповів про УНІГУ. 18 травня 1990 р. Загальні збори Академії наук України обрали його одним із перших іноземних академіків. 1990 р. О.Пріцак взяв участь в організації Міжнародної асоціації українців та її першого конгресу. Його доповідь на конгресі МАУ «Що таке історія України?», по суті, теоретично обґрунтовувала його черговий амбітний проект – організувати в академії сходознавчі студії.

Справді, за його ініціативи в жовтні 1991 р. (і з участю Інституту історії) у Києві та Криму проходить велика міжнародна конференція «Україна й Османська імперія XV–XVIII ст.», під час якої президія академії ухвалила рішення про створення Інституту сходознавства. Академіка О.Пріцака було призначено його директором. Відтоді він подовгу перебуває в Україні: добирає кадри для інституту, організує щотижневий науковий семінар, працює з аспірантами, редагує відроджений ним же журнал «Східний світ», займається комплектуванням бібліотеки, відкриттям спеціалізованої ради для захисту дисертацій і навіть відбудовою музею-садиби А.Кримського в Звенигородці. А ще в Київському університеті ім. Т.Шевченка проводить семінари з історіографії та історіософії й працює над організацією там сходознавчого відділення. Із 1996 р. він уже

не може надовго приїздити в Україну – і через власну недугу, і через смерть його першої дружини Ніни Михайлівни. Останнє, що він зміг зробити для інституту, – це приїхати до Києва в листопаді 1998 р. і з дотриманням усіх формальностей скласти з себе повноваження директора.

Після повернення до США О.Пріцак продовжував свої наукові студії, підготував до друку кілька праць, у тому числі другий том «Походження Русі». У роботі були й наступні томи цієї праці, присвячені аналізу арабських, латиномовних, тюркських та слов'янських джерел. До останнього часу він керував науковими студіями кількох науковців.

О.Пріцак добре усвідомлював, що в науці не буває вічних теорій. Проте не викликає сумніву, що його ідеї й справи багато в чому випередили свій час. Тому ініційовані ним дискусії триватимуть, як житимуть і спогади про Омеляна Пріцака.